

Az ősrobbanás elmélete

Kozmológia és kozmogónia

- **Kozmológia:** a világmindenséggel mint összefüggő, egységes egészzel, tér- és időbeli szerkezetével, keletkezésével, fejlődésével foglalkozó tudomány.
- **Kozmogónia:** az égitestek keletkezésével és fejlődésével foglalkozó tudomány.

Newtoni kozmológia

- Végtelen világegyetem: a végtelen sok csillag miatt világít az égbolt (Olbers)
- Véges világegyetem: a galaxisoknak közeledniük kell egymáshoz

Véges - végtelen

Végtelen: matematikai fogalom (pl. pont, szám, stb.)

Minden létező dolog véges!

„Alles, was ist, endet!”
Erda

Barrow könyvei

Galaxisok

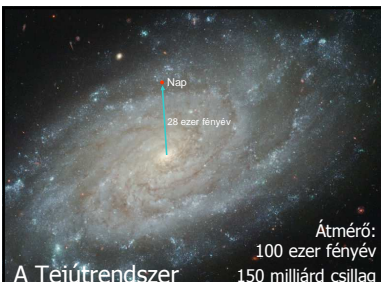
Spirális, elliptikus és szabálytalan rendszerek.
A Világegyetem építőelemei.

A Tejútrendszer

Átmérő: 100 ezer fényév
150 milliárd csillag

Nap
28 ezer fényév

Hubble

Edwin Powell HUBBLE
1889-1953

A Palomar-hegyi 120 cm-es távcső

- 1924: az extragalaktikus távolságok kimutatása (Andromeda-köd)
- 1925: 40 galaxis sebességének megmérése
- 1929: a Hubble-törvény felfedezése

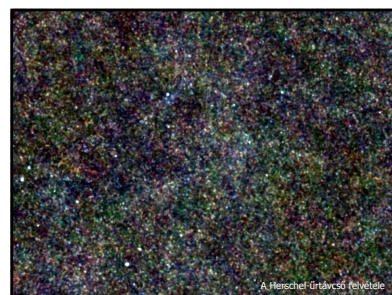
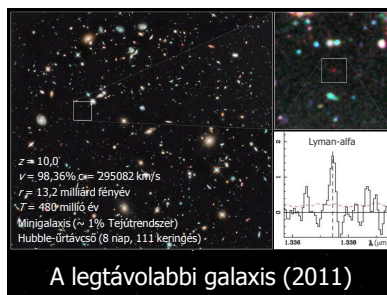
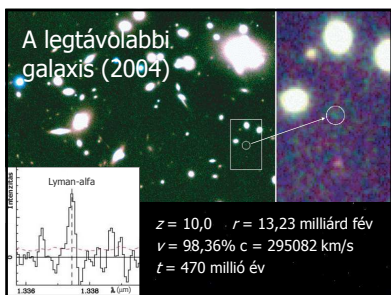
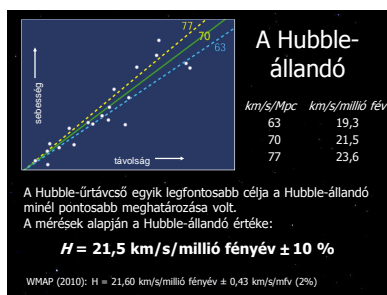
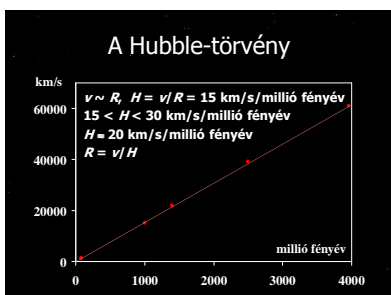
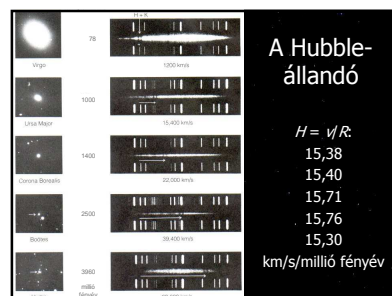
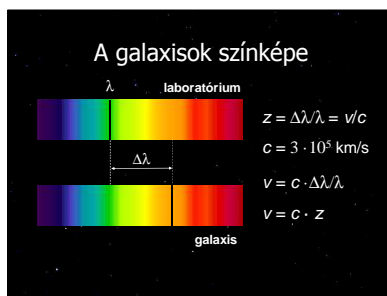
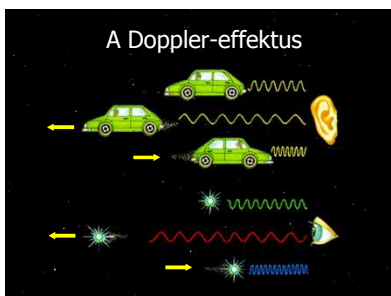

A Doppler-effektus

álló hullámforrás   mozgó hullámforrás

Az ősrobbanás elmélete

Az ősrobbanás elmélete

Sebesség és átmérő

Az égitest átmérőjének megfelelő távolság megtételéhez szükséges idő

Égitest:	Átmérő:	Sebesség:	Idő:
Föld	12700 km	30 km/s	7 perc
Nap	1,4 millió km	225 km/s	1 óra 40 perc
galaxis	100 ezer fényév	30 ezer km/s	1 millió év
galaxis	100 ezer fényév	~ fénysebesség	100 ezer év

A táguló Világegyetem

$T = R/v$ (idő = út/sebesség)

Hubble: $v \sim R$, $H = v/R = 20 \text{ km/s/millió fényév}$

$$T = \frac{1 \text{ millió fényév}}{20 \text{ km/s}} = \frac{10^6 \cdot 300000 \text{ km/s} \cdot 1 \text{ év}}{20 \text{ km/s}} = 15 \cdot 10^9 \text{ év}$$

WMAP 2001 (2010): $13,75 \pm 0,11$ milliárd év (0,8%)

Ősrobbanás

Georg Lemaitre, 1929:
A Világegyetem végtelenül kicsi és végtelenül görbült volt, az összes anyag és energia egy pontban zsúfolódott össze.

Arthur Eddington, 1933:
az első komoly számítások

Fred Hoyle, 1950:
csúfnev: Nagy Bumm (Big Bang)

Kozmikus nukleoszintézis

- Hélium:**
  - aránya 25% (a csillagok csak 10%-ot termeltek meg)
- Gamow, 1946:**
  - a héliumtöbblet magyarázata
  - a forró Univerzum elméletének kidolgozása
  - jelenleg $\sim 3 \text{ K}$ a hőmérséklet

George GAMOW
1904 - 1968

A kozmikus háttérsugárzás

Arno A. PENZIAS (1933-) és Robert W. WILSON (1936-)

- 1965: Bell Telephone Laboratories, a kommunikációs műholdak mikrohullámú összeköttetése (galambok az antennában)
- 1978: Nobel-díj

A háttérsugárzás izotrópiája

$T = 2,725 \text{ K}$
Nincsenek csillagok, galaxisok (WMAP)

0,01%-os fluktuációk

-0,273 mK   +0,273 mK

COBE

Minek neveztek?

POST CARD

FROM: BRUCE TERRY, SKY & TELESCOPES, 52 WEST LAKEWOOD, PATCHOGE, WY, 117

TO: BIG BANG CHALLENGE, P.O. BOX 911, HELMONT, NY, 178

Sky and Telescope, 1993: 13099 javaslat

A leggyakoribb javaslatok:
Teremtés, Genesis, Space-Time Zero (tér-idő-nulla)

Mitoszokhoz kapcsolódó kifejezések:
Fatou al-Ratnu (arabul: az Univerzum állapota a teremtés előtt)

Nevekhez kapcsolódó kifejezések:
Hubble Bubble (Hubble-buborék)
Planck Point (Planck-pont)
Origin of the Space-ies (a terek eredete, Darwin: Origin of the Species: a fajok eredete)

Szójátékok mozaikszavakkal:
DREAM (álom, ábránd):
Definitive Realization of Energy and Matter (az energia és az anyag végleges létrejötte)
MOM (anyuci): Mother of Matter (az anyag anyja)
Big TOE (nagy lábujj): Big Theory of Everything (a mindenség nagy elmélete)

Számítástechnikai jellegű kifejezések:
Big Boot (a nagy bekapcsolás)
God's Log-On (Isten bejelentkezése)

Tréfás kifejezések:
Jurassic Quark
„Mi történik, ha megnyomom ezt a gombot?”
Phil Withair: még semmit sem neveztek el rólam...
Phil Withair Day (Phil Withair napja)

A győztes:
Fred Hoyle

Az ősrobbanás elmélete

A forró Univerzum

„Világegyetem-gáz”
A múltban:

- kisebb méret
- nagyobb hőmérséklet
- nagyobb sűrűség

Wolfgang Pauli és George Gamow

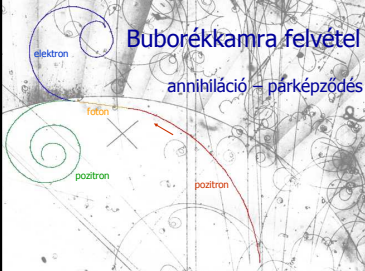
Párképződés – annihiláció

Például:
 $\gamma + \gamma \leftrightarrow \text{elektron} + \text{antielektron (pozitron)}$
 $\gamma + \gamma \leftrightarrow \text{proton} + \text{antiproton}$

Buborekkamra felvétel

annihiláció – párképződés

FermiLab

A párképződés feltétele

$$E_{\text{foton}} = E_{\text{részecske}}$$

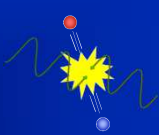
$$h \nu \approx k \cdot T = m \cdot c^2$$

$$T = m \cdot c^2 / k$$

$$k = 1,38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$$

$$c = 3 \cdot 10^8 \text{ m/s}$$

Például	m:	T:
elektron:	$9,1 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$	$6 \cdot 10^9 \text{ K}$
proton:	$1,67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$	10^{13} K

Részecskegyorsítók

6 km

A világ legnagyobb részecskegyorsítója:
a CERN a francia-svájci határon

A LEP alagútja

A Nagy Elektron-Pozitron Ütköző (LEP) 27 km kerületű gyűrűje 100 m mélyen van a föld alatt. Egy kísérlet során 10^{12} részecskét gyorsítanak fel. A részecskék 12 óra alatt 500 milliószor futnak körbe. Ezzel akkora energiára tesznek szert, amely 10^{15} K hőmérsékletnek felel meg. Jelenleg tervezik (előgyorsítással) a 10^{16} K elérését (szabad kvarkok).

A kezdet

$t = 0$ $d = „0”$ $T = „\infty”$ $\rho = „\infty”$

ŐSROBBANÁS

???

$t = 10^{-10} \text{ s}$ $d = 6 \text{ cm}$ $T = 10^{15} \text{ K}$ $\rho = 10^{33} \text{ kg/m}^3$

HADRONKORSZAK

Hadronkorszak

$t = 10^{-10} \text{ s}$ $d = 6 \text{ cm}$ $T = 10^{15} \text{ K}$ $\rho = 10^{33} \text{ kg/m}^3$

- nehéz elemi részek (hadronok, pl. protonok, neutronok) létrejötte és megsemmisülése

$t = 10^{-5} \text{ s}$ $d = 6 \text{ km}$ $T = 10^{12} \text{ K}$ $\rho = 10^{17} \text{ kg/m}^3$

A hadronkorszak vége

- 10^{12} K alatt új hadronok nem keletkeznek, a meglévők antirészecske párjukkal találkozáskor megsemmisülnek (fotonokká alakulnak)
- a korszak végére eltűnnek a hadronok

Az ősrobbanás elmélete

Leptonkorszak

$t = 10^{-2}$ s $d = 6$ km $T = 10^{12}$ K $\rho = 10^{14}$ t/m³

- könnyű elemi részek (leptonok, pl. elektronok, pozitronok) létrejötte és megsemmisülése
- a korszak végére eltűnnek a leptonok

$t = 10$ s $d = 6$ millió km $T = 10^{10}$ K $\rho = 10$ ezer t/m³

A sugárzási kor

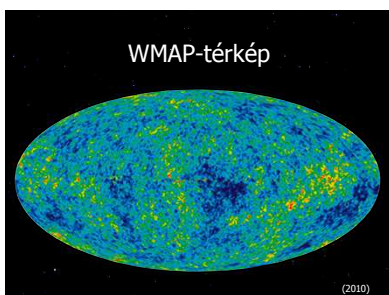
$t = 10$ s $d = 6$ millió km $T = 10^{10}$ K $\rho = 10$ ezer t/m³

- gyakorlatilag eltűnik az „anyag”, csak fotonok és neutrínók maradnak
- köbméterenként 500 millió foton, 500 millió neutrínó, 1 proton, 1 neutron, 1 elektron
- a korszak végén keletkezik a kozmikus háttérsugárzás (átlátszó lesz a Világegyetem)

$t = 300000$ év $d = 600000$ fév $T = 3000$ K $\rho = 10^{-18}$ kg/m³

A Wilkinson-műhold

- Start: 2001. 1,5 millió km-re a Földtől
- WMAP (Wilkinson Microwave Anisotropy Probe)

Nukleoszintézis

10 s - 10 perc:

- 75 % H, 25 % ⁴He
- nyomokban ²H, ³He, Li, Be, B

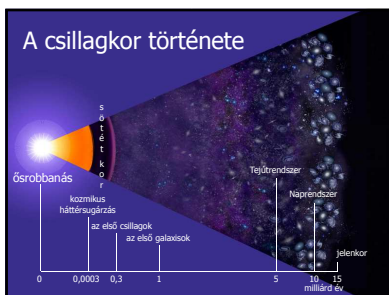
Csillagkor

$t = 300000$ év $d = 600000$ fév $T = 3000$ K $\rho = 10^{-18}$ kg/m³

- a maradék „anyag” kezd meghatározóvá válni
- kialakulnak a galaxisok és a csillagok

$t = 15 \cdot 10^9$ év $d = 30 \cdot 10^9$ fév $T = 3$ K $\rho = 10^{-27}$ kg/m³

JELEN

Az ősrobbanás elmélete

